

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 27, Αρ. 1 (2006)

Αφιέρωμα: Συγκρουσιακή πολιτική, κοινωνικά κινήματα

Παρουσίαση Διδακτορικών Διατριβών

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

doi: [10.12681/hpsa.14679](https://doi.org/10.12681/hpsa.14679)

Copyright © 2017, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πολιτικής Επιστήμης Ε. Ε. (2017). Παρουσίαση Διδακτορικών Διατριβών. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 27(1), 179–183. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14679>

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΩΝ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ

Μάριος Χατζόπουλος, “Ancient Prophecies, Modern Predictions”: *Myths and Symbols of Greek Nationalism* [“Αρχαίες προφητείες, σύγχρονες προρρήσεις”: μύθοι και σύμβολα του ελληνικού εθνικισμού], London School of Economics and Political Science, Government Department, Λονδίνο, 2005. Επιβλέπων καθηγητής: Anthony D. Smith.

Επιχειρώντας μία κριτική επανεκτίμηση των όρων ανάπτυξης και διάχυσης του ελληνικού εθνικισμού κατά τον ύστερο 18ο και πρώιμο 19ο αιώνα, η διατριβή ιχνυλατεί την ιστορική διαδρομή ενός παλαιού μύθου –του μύθου της ανακατάληψης της Κωνσταντινούπολης από τους χριστιανούς– και διερευνά την αλληλεπίδρασή του με τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς και τα πολιτικά προτάγματα της νεωτερικότητας έτσι όπως αυτά αρθρώθηκαν μέσα από την ιδεολογία και το κίνημα του εθνικισμού στη νοτιοανατολική Ευρώπη την ίδια εποχή. Εκφράζοντας την ανασφάλεια και αγωνία του υστεροβυζαντινού κόσμου απέναντι στην εξάπλωση του Ισλάμ, ο μύθος προέβλεπε ότι η Κωνσταντινούπολη θα μπορούσε να ανακτηθεί μετά από μια περίοδο απώλειας με τη διαμεσολάβηση ενός μεσοιανικού Βασιλιά-Λυτρωτή. Το μυθικό αυτό αφήγημα, που οργανώνεται κυρίως γύρω από τρία κεντρικά σύμβολα –την Πόλη, τον Ναό (Αγ. Σοφία) και τον Βασιλιά–, αποτυπώνεται με ενάργεια σε ένα σώμα κειμένων γνωστό γραμματολογικά ως χρησολογία.

Προγενέστερη έρευνα έχει επισημάνει την πλατιά διάδοση των χρησολογικών κειμένων στους ελληνόφωνους, τουλάχιστον, χριστιανικούς πληθυσμούς από τον 15ο μέχρι περίπου τις αρχές του 20ου αιώνα, έχει όμως ελάχιστα ασχοληθεί με τα κείμενα αυτά ως συντελεστές κοινωνικών λειτουργιών και μορφοποιητικά στοιχεία πίστεων και νοοτροπιών δυνάμενων να παραγάγουν πολιτικά αποτελέσματα μέσα στο πλαίσιο της οθωμανικής κυριαρχίας. Η βυζαντινή και μεταβυζαντινή χρησολογία, καθώς και οι θρύλοι που τη συνοδεύουν, όταν δεν προκαλούν ένα επιστημολογικά παρωχημένο, λαογραφικό ενδιαφέρον, αντιμετωπίζονται ως ανορθόλογες δοξασίες που συνδέονται με ένα θρησκευτικό, μη πολιτικοποιημένο, προ-νεωτερικό παρελθόν. Τι σχέση μπορεί να έχει αυτό το παρελθόν και οι δοξασίες του με τον εθνικισμό –ένα ιδεολογικό κίνημα που σχετίζεται γενεσιουργικά με τους οικονομικούς, κοινωνικούς ή ιδεο-πολιτισμικούς μετασχηματισμούς της νεωτερικότητας– και το πολιτικό του πρόταγμα, τη ρήξη με ένα πολιτικό-κυριαρχικό status quo και την αυτονόμηση σε εθνική βάση;

Αναλυτική αφετηρία της διατριβής είναι η θέση ότι η χρησιμολογία ως παράδοση κειμένων συγκροτεί ένα προ-νεωτερικό σύστημα πίστεων και αντιλήψεων προικισμένο με επαναστατικές δυνατότητες. Μέσω της υπόσχεσης της ανάκτησης της Κωνσταντινούπολης η χρησιμολογία, στην ουσία, διαβεβαίωνε τους πιστούς ότι η κυριαρχία των ξένων και αλλόπιστων έμελλε να ανατραπεί σε ένα προορισμένο χρονικό σημείο. Το γεγονός αυτό ονομαζόταν στη γλώσσα των χρησμών «Ανάσταση». Η προσδοκία της λειτουργούσε αντισταθμιστικά της οδύνης στην ψυχή των πτημένων και παρείχε την ψυχολογική βάση σε αντιλήψεις αντίστασης απέναντι στον οθωμανό κυρίαρχο. Το γεγονός ότι η «Ανάσταση» αναμενόταν να λάβει χώρα ενδοϊστορικά, μέσω ενός μεσσιανικού αλλά εγκόσμιου παράγοντα, ενός ιστορικού Βασιλιά- (ή και λαού-) Λυτρωτή, προσέδιδε ένα ευρύτερα πολιτικό χαρακτήρα στα χρησιμολογικά κείμενα. Μέσα στη μακρά διάρκεια του χρόνου τα κείμενα αυτά έφτασαν να συνοψίζουν τις ελπίδες και τους υπολογισμούς όχι μονάχα των, αναγκαστικά λόγιων, εμπνευστών τους αλλά και ευρύτερων στρωμάτων της κοινότητας των ορθόδοξων: έχοντας την ικανότητα να περιβάλλονται την αυθεντία του ιερού κανόνα μπορούσαν να διαχέουν κοινωνικά τα νοήματά τους επηρεάζοντας –ή, ακόμη, δομώντας– νοοτροπίες στα χαμηλά στρώματα. Βέβαια, το γεγονός ότι κάποιες αντιλήψεις ανατροπής περιβάλλονταν τον μανδύα της νομιμότητας μέσα σε ένα παραδοσιακό κοινωνικό πλαίσιο δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι οι αντιλήψεις αυτές αρκούσαν για να απαγκιστρώσουν τους υπόδουλους από το –εγγενές στις παραδοσιακές κοινωνίες– πνεύμα της υποταγής. Το εάν η Κωνσταντινούπολη έμελλε να ανακτηθεί και η κυριαρχία των Οθωμανών να εξαλειφθεί, ήταν ζήτημα αποκλειστικά της θείας βούλησης και των οργάνων που την εξέφραζαν. Σε τελική ανάλυση, η χρησιμολογία ήταν εξίσου μισολατρική με την κοσμοαντίληψη που τη γεννούσε.

Οι μεσσιανικοί μύθοι έχασαν το νόημά τους για τις ορθόδοξες διανοητικές ελίτ με την ωρίμανση του νεοελληνικού Διαφωτισμού. Όμως η βαθιά ριζωμένη ιδέα για μια επικείμενη συλλογική «Ανάσταση» αποδείχθηκε καθοριστικής σημασίας λίγο αργότερα, όταν το πρόταγμα της Επανάστασης κατέστησε επιτακτική την ανάγκη προσεταιρισμού ευρύτερων μαζών. Οι εθνικιστές-επαναστάτες βρήκαν ένα υπόσπρωμα παραδοσιακών ιδεών το οποίο μπορούσε να υπηρετήσει τις πολιτικές τους επιδιώξεις μέσω μιας νέας ανάγνωσης, νομιμοποιώντας το αίτημα της εθνικής εξέγερσης στα μάτια των ορθόδοξων μαζών. Οι παλιοί μεσσιανικοί μύθοι, από την πλευρά τους, βρήκαν στις εθνικιστικές ιδέες κάτι που μέχρι τότε δεν είχαν: επικρουστήρα.

Το τέλος της Επανάστασης και η δημιουργία του ελληνικού κράτους δεν μείωσαν τη γοητεία που επέμενε να ασκεί ο μύθος της ανάκτησης της «βασιλίδος των πόλεων» σε ποικίλα τμήματα της ελληνικής κοινωνίας, έχοντας, στο μεταξύ, ολοκληρώσει την ανασημαιοδότηση των θρησκευτικών συμβολικών του όρων με σημασιόμενα εθνικού περιεχομένου. Οι κεντρικοί συμβολικοί τόποι του μύθου (Πόλη, Ναός, Βασιλιάς) υποκειμενοποιούνταν μεν μέσα στα όρια του έθνους αλλά αντικειμενοποιούνταν έξω από τα όρια του κράτους. Οπλισμένοι με τη ψυχολογική ισχύ της νέας α-

νάγνωσης και τη δυναμική μιας πλατιάς απήχησης, τόσο αναφορικά με τις αγροτικές μάζες όσο και με τμήματα των πολιτικών και διανοητικών ελίτ, ο μύθος, κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες της ζωής του ελληνικού βασιλείου, είχε μία άμεση και μία έμμεση συνέπεια για την ανάπτυξη του ελληνικού εθνικισμού: από τη μια μεριά προσανατόλιζε το συλλογικό φαντασιακό σε αλυτρωτικές στοχοθεσίες και προνοιακά σχήματα, αντίθετα με τις αξίες του κυρίαρχου προεπαναστατικά πολιτικού κλασικισμού· από την άλλη, εμμέσως, παρείχε τη βάση για μια πρώιμη σύζευξη του βυζαντινού παρελθόντος με την ελληνική εθνική ταυτότητα παρά τον οστρακισμό του παρελθόντος αυτού από την επίσημη ιδεολογία της εποχής.

Η ανάλυση που σκιαγραφήθηκε παραπάνω οργανώνεται σε πέντε κεφάλαια. Τα τρία πρώτα διερευνούν την προ-νεωτερική καταγωγή του μύθου επιχειρώντας να φωτίσουν τις ιστορικές καταβολές και τις ιδεολογικές απολήξεις μιας παράδοσης πίστευων και ιδεών που πηγάζει από την υστεροβυζαντινή περίοδο και εκβάλλει στην εποχή του νεοελληνικού Διαφωτισμού. Το πρώτο κεφάλαιο συζητά ιστορικές καταβολές του κύριου μέσου αναπαραγωγής του μύθου, της χρησιμολογίας, και αναλύει τις κοινωνικές λειτουργίες του μέσου στο επίπεδο της κοινότητας των πιστών. Το δεύτερο κεφάλαιο τοποθετεί τη συζήτηση σε ιστορικό πλαίσιο και επικεντρώνεται στην τραυματική μνήμη της Αλωσης αλλά και στους τρόπους μέσω των οποίων το σύστημα πίστευων των ορθόδοξων απορρόφησε τους κραδασμούς της ολοσχερούς στρατιωτικής ήττας από το Ισλάμ, νομιμοποιώντας την οθωμανική κατάκτηση και υπονομεύοντας, ταυτόχρονα, το ίδιο το γεγονός της νομιμοποίησης. Το τρίτο κεφάλαιο επιχειρεί μια αναπαράσταση της διαδρομής του μύθου μέσα στη μακρά διάρκεια, σταθμίζοντας τον πολιτικό χαρακτήρα των δύο κύριων ρευμάτων της μεταβυζαντινής εσχολογίας, εντάσσοντας τον μύθο μέσα σε αυτά και προσεγγίζοντας τις ομάδες των οπαδών του σε ένα κάθετο, ιστορικό άξονα. Το τέταρτο και το πέμπτο κεφάλαιο αναδεικνύουν τη διαλεκτική του μύθου με τον ελληνικό εθνικισμό. Το τέταρτο μελετά συγκριτικά το νεωτερικό πρόταγμα της (εθνικής) επανάστασης και την προ-νεωτερική ιδέα της «Ανάστασης», συζητά τα περιθώρια όσμωσης των δύο ιδεών μέσα στην πολιτική συγκυρία της δεύτερης δεκαετίας του 19ου αιώνα ενώ, παράλληλα, ανιχνεύει τους επαναπροσδιορισμούς της παραδοσιακής συλλογικής ταυτότητας ως αποτέλεσμα διάδρασης με τις εθνικιστικές ιδέες. Το πέμπτο κεφάλαιο, από την άλλη πλευρά, παρουσιάζει τις αντινομίες μεταξύ της «ιερής» κληρονομιάς του μύθου και της εθνικής-κοσμικής πραγματικότητας μέσα στο ελληνικό βασίλειο και εξετάζει, αμφίδρομα σε σχέση με το προηγούμενο κεφάλαιο, τις επιδράσεις του μύθου στις πολιτικές επιδιώξεις και τους προσανατολισμούς του ελληνικού εθνικισμού μέχρι περίπου τα μέσα του 19ου αιώνα. Στο καταληκτικό τμήμα της διατριβής, τέλος, προσφέρεται μια ανακεφαλαίωση της κεντρικής συλλογιστικής που τη διατρέχει η οποία και συσχετίζεται με τα συμπεράσματα.

Κάρολος-Ιωσήφ Καβουλάκος, *Αστική πολιτική και κοινωνικά κινήματα της πόλης. Συγκριτική μελέτη των περιπτώσεων της Γερμανίας και των ΗΠΑ από τη δεκαετία του 1960 ως τα μέσα της δεκαετίας του 1990*. Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα ΕΜΜΕ 2006. Επιβλέπων καθηγητής: Δημήτρης Χαραλάμπης.

Η εν λόγω διατριβή αποτελεί μια θεωρητική και εμπειρική μελέτη των κινήματων της πόλης από τη δεκαετία του 1960 ως τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Το κυρίαρχο ερώτημα που απασχολεί τη μελέτη αφορά τη διαδρομή των κινήματων αυτών μέσα σε μεταλλασσόμενα κοινωνικοπολιτικά περιβάλλοντα, από τον ριζοσπαστισμό των δεκαετιών του 1960 και του 1970 στη μετριοπάθεια των δεκαετιών του 1980 και του 1990. Το κεντρικό αυτό ερώτημα αναλύεται στις διάφορες διαστάσεις του που περικλείουν, από τη μία, το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο και, από την άλλη, τη γέννηση, τη μορφή, την πορεία και τα αποτελέσματα της δράσης των κινήματων.

Στην προσπάθεια να απαντηθεί το σύνολο των ερωτημάτων αυτών γεννήθηκε η ανάγκη σύνθεσης μεταξύ της θεωρίας της ρύθμισης και εκείνης της κινησιοποίησης πόρων. Στόχος του θεωρητικού αυτού εγχειρήματος ήταν η σύνδεση μιας θεωρίας για τα κοινωνικά κινήματα με ένα ευρύτερο θεωρητικό σχήμα για τη μορφή και την εξέλιξη της πόλης, της αστικής πολιτικής και ευρύτερα του καπιταλισμού.

Παρά τις σημαντικές διαφορές μεταξύ των δύο χωρών (Γερμανία και ΗΠΑ) στο επίπεδο των κινήματων της πόλης, των χωρικών και κοινωνικών αντιθέσεων και της αστικής πολιτικής, η έρευνα ανέδειξε ορισμένα κοινά στοιχεία τα οποία χαρακτήρισαν τόσο τον φορντισμό όσο και τον μεταφορντισμό.

Στον φορντισμό οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες ευνόησαν τη γέννηση ριζοσπαστικών κοινωνικών κινήματων της πόλης. Η ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους συνέβαλε στην πολιτικοποίηση του χώρου της κοινωνικής αναπαραγωγής και της καθημερινής ζωής και δημιούργησε μεγάλες κοινωνικές προσδοκίες. Τα ριζοσπαστικά κινήματα της πόλης που αναπτύχθηκαν κατά την περίοδο εκείνη διεκδίκησαν την αύξηση των συλλογικών μέσων κατανάλωσης με στόχο την κοινωνική ισότητα και, ταυτόχρονα, αμφισβήτησαν το κρατικό μονοπώλιο παροχής συλλογικών μέσων κατανάλωσης και τον κρατικό έλεγχο των αποφάσεων γύρω από τα θέματα της κοινωνικής αναπαραγωγής και της καθημερινής ζωής των πολιτών. Στο ιδεολογικό επίπεδο η αμφισβήτηση του κρατιστικού χαρακτήρα του φορντισμού στηρίχθηκε σε κοινοτιστικές, αμεσοδημοκρατικές και ελευθεριακές αντιλήψεις, ενώ στο επίπεδο της πράξης εκφράστηκε μέσα από τη δημιουργία κοινοτιστικών και εναλλακτικών εγχειρημάτων, τα οποία επιχειρήσαν να κατασκευάσουν κοινωνικά ελεγχόμενες, αυτοδιαχειριζόμενες μονάδες παροχής κοινωνικών αγαθών και υπηρεσιών.

Η κρίση του φορντισμού και η σταδιακή ανάπτυξη του μεταφορντισμού άλλαξαν ριζικά το πλαίσιο ανάπτυξης των κινήματων της πόλης. Η συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους, η υποχώρηση του ρυθμιστικού ρόλου του κεντρικού κράτους και η μερική αποπολιτικοποίηση του ζητήματος της συλλογικής κατανάλωσης απονομιμο-

ποίησαν τις διεκδικήσεις των κινημάτων της πόλης για μια ευρύτερη αποεμπορευματοποίηση της κοινωνικής αναπαραγωγής και συνέβαλαν στην εξασθένιση της ριζοσπαστικής δράσης των κινημάτων, τα οποία υιοθέτησαν περισσότερο συναινετικές απόψεις. Η δράση τους δεν ήταν πλέον ασύμβατη με τον τρόπο ρύθμισης, καθώς είχαν κερδίσει την αναγνώριση του κράτους και είχαν εδραιώσει –στο πλαίσιο του αναδυόμενου προνοιακού πλουραλισμού– στον έναν ή τον άλλο βαθμό τη συμμετοχή τους στην παραγωγή συλλογικών αγαθών και υπηρεσιών πρόνοιας. Έτσι, αν και τα αιτήματα, οι διεκδικήσεις και οι προσδοκίες των κινημάτων κατά τη φορντιστική περίοδο για κοινωνική ισότητα και αποεμπορευματοποίηση της κοινωνικής αναπαραγωγής ματαιώθηκαν με την αύξηση των κοινωνικών ανισοτήτων στον μεταφορντισμό και την περαιτέρω εμπορευματοποίηση των κοινωνικών σχέσεων, η αντικρατιστική και κοινοτιστική κριτική τους και, κυρίως, η έμπρακτη αμφισβήτηση του κρατικού μονοπωλίου στην παροχή συλλογικών μέσων κατανάλωσης βρήκαν, κατά κάποιον τρόπο, μέσα από ετεροβαρείς συμβιβασμούς τη «δικαίωσή» τους στον μεταφορντισμό.

Οι εξελίξεις αυτές δεν συνεπάγονται αναγκαστικά την οριστική ενσωμάτωση και, τελικά, την εξαφάνιση των κινημάτων της πόλης. Το μέλλον τους θα κριθεί από την ικανότητά τους να εκπροσωπήσουν τα διογκούμενα περιθωριακά στρώματα και να υπερβούν το στενό πλαίσιο της τοπικής πολιτικής. Αυτά, ωστόσο, αποτελούν αντικείμενα μελλοντικής έρευνας.